

MARTIN C. PUTNA: Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy**[Scenes from the cultural history of Central Europe]**

Praha: Vyšehrad, 2018. 378 s. ISBN 978-80-7429-977-3

DOI: <https://doi.org/10.31577/WLS.2021.13.4.13>

Martin C. Putna je známý literárny kritik, historik, prekladateľ, rusista, teológ a komparatista, ktorý literatúru chápe v súvislostiach histórie, umenia, cirkevného vývinu a duchovných procesov v spoločnosti. Jeho diela zaujmú z hľadiska lingvistiky, histórie umenia a literatúry, ale aj sociológie, politológie či religionistiky. Humorný a nadľahčený štýl, ktorý by nemusel vždy vyhovieť tzv. správne, ba ani tzv. zdravému spôsobu vyjadrovania, vnáša do jeho textov ďalšie dimenzie a nečakané prepojenia. Jeho práce akoby boli živou odpoveďou na problémy, v ktorých sa zmietajú niektoré typy úvah v rôznych kultúrnych vrstvách súčasných spoločností. Putna sa však nevenuje iba súčasnosti, ale uvažuje aj o bezprostrednej minulosti. Vo svojich prednáškach a čítaniach v rozhlase, v periodikách a v rôznych laických či náboženských spolkoch sa okrem iného zaoberá aj nástupom marxizmu v západných kultúrach a jeho eschatologickou víziou dejín. Z tohto hľadiska rozobral aj otázku kolonializmu ako ohlas na politiku mocností podrobujúcich sa prudkej sebakritike, aby tým poukázal na rôznorodosť foriem a funkcií kolonialistických tendencií, ktoré sa na území strednej Európy prejavujú často v odlišných, protikladných a občas až nerozlišiteľných formách. Táto myšlienka sa v recenzovanej publikácii sformovala úplne spontánne, pretože jej ústredným problémom je stredná Európa a mýtus (niekedy až idylický) koloniálnej mocnosti Rakúsko-Uhorska (280 – 281).

Knihá *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy* vyšla ako posledný zväzok trilógie kultúrnych dejín, zameranej najskôr na Západ (*Obrazy z kulturních dějin americké religiozity*, 2010), potom na Východ (*Obra-*

zy z kulturních dějin ruské religiozity, 2015) a nakoniec na priestor medzi nimi, na stred. Putna si uvedomuje skutočnosť, že predstavy o strednej Európe boli predmetom mnohých diskusií a prešli rôznymi zmenami. V ich rámci rozoznáva viacero typov podľa toho, či vychádzajú z politického alebo kultúrneho delenia. Ako príklad prvého, politického typu konceptov strednej Európy uvádza tzv. „nemeckocentrické“, kde je priestor medzi Francúzskom a Ruskom vyplnený nemeckou civilizačnou misiou, alebo „federalné“, kam patrí koncept strednej Európy ako priestoru medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom (Milan Hodža), ktorý vznikol po rozpade Rakúsko-Uhorska. Ako príklad druhého, kultúrneho typu delenia spomína tzv. „rakúskocentrické“, ale aj iné, ako podunajské alebo poľskocentrické. On sám si zvolil odlišný prístup. Vychádza z hĺbkových vhľadov do kultúrnych dejín skúmaných oblastí, ich sociálneho a náboženského podložnia, stratégie cirkví, ako aj národného cítenia, ktoré pomocou výrazových prostriedkov literárnych a umeleckých diel, názorov osobností alebo formovaním hnutí nadobúdajú formu určitých obrazov. Sú to vlastne slovné zobrazenia, takmer krátke príbehy historických osobností, ich diel alebo myšlienkových hnutí z obdobia prevažne 19. storočia z rôznych regiónov rakúsko-uhorskej ríše. Tieto obrazy však nevyjadrujú dejinný, ale priestorový, občas takmer vizuálny charakter danej oblasti. Nie sú to ani predstavy aktérov z minulosti, ale videnie dnešného recipienta, ktoré vychádza z ich názorov a cieľov, ale hodnotí ich dnes. Týmto spôsobom sa Putnovi podarilo zachytiť život a kultúrne procesy v rámci Rakúsko-Uhorska zo širšieho a mimoriadne rozmanitého hľadiska, pričom ča-

sový či vývinový aspekt potlačil v prospech jazykových a umeleckých, no najmä geograficko-kultúrnych charakteristík určitého územia.

Pri podobne zložitej a premenlivej realite, akou žila stredná Európa v minulosti, nie je ľahké nájsť konzistentné hľadisko, ktoré by umožnilo vziať do úvahy všetky jej časti a podoby. Putnovi sa to podarilo tým, ako sám píše, že na rozdiel od predchádzajúcich dvoch dielov vychádzal z priestoru a nie z času. Niet pochyb, že v myslení strednej Európy je priestor dôležitým faktorom najmä preto, že mu chýba stabilita, pretože sa často mení a posúva. Priestor (vlastný, špecifický) utvára život istej kultúrnej komunity, ktorý dnes vnímame ako obraz miesta, jeho geografickej polohy, ľudských aktivít a diel a súčasne ideových hnutí, do ktorých vstupujú aj konkrétne vlastnosti daného územia, napríklad nížin alebo hôr, často vyjadrené prostredníctvom symbolov alebo emblémov (strom, hory, rieky, živočíchy a pod.), ako to dokumentuje kultúrna geografia alebo antropológia. Výraz „obraz“ vysúva do popredia vzhľad priestoru, zachytáva však aj kultúrne a ideové reality. Toto vizuálne vnímanie reality sa osvedčilo ako mimoriadne vhodná pomôcka pri charakterizácii jednotlivých častí stredoeurópskych kultúr a ich premien. Vychádzajúc z komplexnej skutočnosti, ktorú „obraz“ strednej Európy či rakúsko-uhorskej ríše vyjadruje, rozdelil Putna predmet svojej práce na sedemnást obrazov – kapitol, ktoré reprezentujú rôzne zemepisné oblasti strednej Európy, nachádzajúce sa buď v rámci Rakúsko-Uhorska, presahujúce jeho hranice do iných štátnych celkov alebo vracajúce sa naspäť. Výklad začína českým priestorom, čo je prirodzené, ale potom sa presúva k obrazu Moravy, ďalej Sliezska, Horného a Dolného Rakúska, Štajerska, Korutánska, Salzburska, Tirolska, za ktorými nasleduje Slovinsko a Prímorie. V tomto momente sa pohľad obracia na druhú stranu, smerom k Uhorsku, kde výklad pokračuje obrazom Horného Uhorska a na druhej strane Sedmohradska. Nasleduje Chorvátsko a Dalmácia, ale vzápätí aj Halič, Bukovina a nakoniec Bosna. Už

samotné poradie, akým Putna usporiadal svoj výklad jednotlivých území alebo obrazov, stojí za pozornosť. Ako sám píše, nevyberal ich náhodne, pretože kopírujú v zásade historické korunné územia habsburskej ríše približne v čase pred jej rozpadom. Ak si ich vizuálne predstavíme na rovnej ploche, vidíme pred sebou rozsiahle rozkúskované územie, ktoré siaha od severnej časti Európy na juh, až po Jadranské more. Ako sám autor píše, vychádzal v ňom zo zobrazení, ktoré našiel na starých turistických mapách bývalého mocnárstva. Samozrejme, tieto územia sa kryjú s rozdelením podľa jazykov, národov a národností len čiastočne a sú grafickým znázornením skôr administratívnych a náboženských celkov ako národných entít. Preto je veľmi užitočné, že každá zo sedemnástich častí práce začína mapou, veľmi jednoduchou a názornou, ktorá jasne identifikuje dané územie. Autor sa odvoláva aj na práce iných autorov, napríklad na diela Claudia Magrisa a Karla-Markusa Gausa, ale pripomína, že na rozdiel od nich mu dovolila jeho jazyková príprava v klasickej filológii, v slovanských a románskych jazykoch ponoriť sa hlbšie do mnohojazyčného kultúrneho prostredia v oblasti Balkánu (a orientačne aj Maďarska) a nezotrvať prevažne v rakúskom kultúrnom okruhu.

Kultúrne dianie na určitom území, v jednom alebo vo viacerých jazykoch, približuje autor prostredníctvom osobností a ich diel, významného titulu knihy či architektonickej pamiatky, náboženských spisov a vierovyznaní, pričom uvádza ich vzájomné súvislosti a podobnosti medzi nimi a charakterom území, ktoré sa oddeľovali alebo pripájali. To znamená, že každá zo sedemnástich častí rakúsko-uhorského územia je samostatnou kapitolou, čiže obrazom diania vyčlenenej oblasti.

Pozrime sa teraz bližšie na niekoľko vybraných prípadov. Putna tvrdí, že hľadisko, z ktorého sa díva na strednú Európu, je české. Nielenže knihu začína obrazom českého priestoru, ale vyjadruje svoje poznanie českým jazykom. Český obraz, „Karel VI. Schwarzenberg a svatá koruna, Božena Něm-

cová a svatá Babička“, predstavuje takmer model prístupu k ďalším priestorom. K tomu pristupuje český jazyk, v ktorom Putna svoju prácu napísal. Je to prirodzené a súčasne jasnozrivé. Málokedy sa stretne s takým jasným reflektovaním faktu, že obsah informácie je do veľkej miery daný jazykom a jeho charakterom. V procese formulácie výpovede nehrajú úlohu len gramatické pravidlá jazyka, ale predovšetkým jeho vnútorná logika, ktorá (de)formuje každú správu (vedeckú, sociologickú, estetickú atď.) a posúva ju k odlišným významom. Je zrejmé, že Putna nemá na zreteli preklad, ale orientáciu na tie detaily, ktoré sa mu ako odchovancovi českej kultúry javia v priestore strednej Európy významnejšie. Môže to byť napríklad obraz krajiny a územia, obývaného určitou kultúrnou skupinou (česká kotlina), dátum vzniku diel v národnom jazyku, spolužitie etník a národností s rôznym vierovyznaním, účasť a funkcia rôznych sociálnych vrstiev na budovaní národnej identity (národnosť ľudová, vzdelanecká alebo aristokratická), konflikty týchto zložiek na určitom území a ich presahy do odlišných oblastí života. Západnú časť strednej Európy, zemepisnú i kultúrnu blízkosť k českému a moravskému priestoru napríklad reflektuje obrazom Dolného Rakúska a zviditeľňuje postavou Otta Weiningeru a viedenskou vzburou proti *biedermeieru*. Otázka národnej identity ďalej mohla byť príčinou, prečo venoval pozornosť teórii slovanskej antiky, ktorú vytvorili slovinskí národovci v Kraňsku koncom 19. storočia (Davorin Martin Žunkovič) a ktorá hlásala nielen blízkosť Slovincov a Etruskov, ale aj predstavu Slovanov ako zakladateľov ultrapanoslavického celku na území Európy a ako praobyvateľov celej Európy. Tento názor si osvojil aj slovinský architekt Jože Plečnik, ktorý s ním prišiel do Prahy hľadať špecifiku slovanskeho architektonického štýlu. Podobné prípady sú známe – nielen české *Rukopisy zelenohorský* a *kráľovédvorský* či dielo *Staroitalia slavjanská* (Ján Kollár), ale aj lingvistické hypotézy, podľa ktorých bol rumunský jazyk pôvodne jazykom celého Balkánu. Obrazu Slovenska sa venujú dve kapitoly – v rámci Uhorska

ako takého, ktoré vystupuje ako územie nad jazykmi, a potom v rámci Karpatskej kotliny a Panónie. Z tohto kontextu vyrástla aj téma šľachtictva, v rámci ktorej má svoje miesto maďarský spisovateľ Péter Esterházy. S ním sa ocitáme napríklad na (dnešnom) južnom Slovensku, keďže pôvodne zemiansky rod Esterházyovcov pochádza z Galanty, ale aj v Maďarsku, kde spisovateľ prežil problémy 20. storočia, ktoré zasiahli celú stredovýchodnú časť Európy. V nasledujúcej kapitole sa Putna posunul len kúsok na sever, k Jurajovi Tranovskému a jeho barokovému evanjelickému kancionálu *Tranoscius*, a vzápätí na juh, do Budapešti k Jánovi Kollárovi. To, čo majú územia od severných hraníc Čiech, Moravy a Sliezska cez stredné Slovensko až k Dolnej zemi a k mnohonárodnostnému a multilingválnemu centru Budapešti spoločné, je nielen ich jazyková, etnická a náboženská diverzita, ale aj ich vnútorné prepojenia, dynamika kultúrnych i politických vzťahov (národopisné výstavy, kongresy národností atď.). Putna spomína aj ďalšie súvislosti, napríklad fenomén unitariánstva a uniatstva v mnohonárodnostnom a mnohojazyčnom priestore strednej Európy – v Sedmohradsku. Sedmohradsko ako súčasť Uhorska bolo obývané tromi štátnymi národmi s tromi jazykmi katolíckeho a reformovaného vierovyznania. Iba ten posledný, tolerovaný, rumunský národ si uchoval pravoslávnu cirkev. A práve tu vznikli dva zaujímavé javy – unitariánstvo ako pokus Sikulov dovŕšiť celú európsku reformáciu, smerujúcu takmer k osvietenstvu (Ferenc Dávid, Kluž, 16. stor.), a uniatstvo ako spojenie pravoslávnej cirkvi a katolicizmu, ktoré umožnilo Rumunom dostať sa k vzdelaniu v latinčine na seminároch vo Viedni a v Ríme a iniciovať osvietenské hnutie v celom Rumunsku vrátane Munténska a Moldavska. Z tohto prepojenia vyšiel rumunský klerik a osvietenec Ion Budai Deleanu (1760 – 1820), ktorý študoval vo Viedni a neskôr vo Lvove napísal heroikomický epos *Țiganiada* (*Cikaniáda*, čes. 1972) v rumunčine, čím rumunská literatúra vstúpila do európskej modernity. Nestalo sa tak náhodou. Práve vo Lvove bolo centrum uniatskej

cirkvi v Haliči, ktorú tamojší spisovateľ Taras Prochasko nazval cirkvou strednej Európy, pretože podľa neho je stredová, medzi Východom a Západom. Od gréckokatolíckej modernej v Haliči potom Putna presúva svoj výklad do Bukoviny k židovskej modernej, Karlovi Emilovi Franzosovi, Paulovi Celanovi a Gregorovi von Rezzorimu. Mimoriadne zaujímavá je posledná časť venovaná Bosne, kde sa autor zaoberá vzťahmi medzi európskym kresťanstvom a prienikom osmanskej kultúry do strednej Európy a pokračuje až do súčasnosti, aby definoval jav nazvaný slovan-
ský islam. Všetky spomínané javy, udalosti a osobnosti, často málo známe a zdanlivo bezvýznamné, sa takto stávajú súčasťou nielen istého územia, ale spolutvorcami kultúrneho a intelektuálneho či politického diania na celom území strednej Európy. Pritom do tohto celku preniká na západe nemecký prvok, na juhu taliansky a turecký, na východe rusínsky a ruský a na severe poľský.

V závere knihy, nazvanom príznačne „Střední Evropa, most západní modernity“, Martin C. Putna načrtáva duchovné dejiny krajín a kultúr Rakúsko-Uhorska a zamýšľa sa nad jeho významom pre strednú Európu. Sleduje kultúrne pohyby a dospieva k názoru, že Rakúsko-Uhorsko predstavovalo akýsi most, resp. trasu medzi západnou a východnou Európou (i keď treba brať do úvahy aj opačný smer prieniku ideí). Rakúsko-Uhorsko malo v strednej Európe funkciu šíriteľa, pokračovateľa, prenosu, ale nie tvorivosti. Tú vytvárali jej jednotlivé časti, každá z vlastných, ale aj spoločných a zmiešaných zdrojov. Je pochopiteľné, že istá stredo európska nostalgia po Rakúsko-Uhorsku pretrváva i dnes. Výrazne však vystúpila do popredia v druhej polovici 20. storočia v čase upevnenia tzv. socialistického bloku, vyvolaného vojenským nátlakom z Východu. Ako z tohto hľadiska hodnotiť koloniálne ambície a praktiky bývalého Rakúsko-Uhorska? Túto otázku si Putna kladie s celou naliehavosťou a odpovedá, že bezpochyby existovala určitá rakúska civilizačná misia, a to napriek útlaku a imperiálnemu násiliu, ktoré ju sprevádzalo. Potvrďuje to množstvo aktivít v kultúre

i spoločnosti tej doby. Kniha Martina C. Putnu vynáša na svetlo množstvo historických osobností, diel, udalostí či okolností, kultúrnych odkazov na reálie i názory a hnutia, ako aj mnohé zaujímavé detaily, ktoré sa koncentrujú v kultúrnom obraze strednej Európy. Ich výber, ako píše, by sa bol dal urobiť aj inak. A je tiež zrejmé, že text knihy sa musel veľmi skracovať. Možno aj vďaka tomu pôsobí jeho práca nielen veľmi podnetne, ale aj zaujímavou, zábavnou a vzdušnou. Ale čo je hlavné, text knihy v podstate vyjadruje radosť – z čítania, poznávania, z nájdených súvislostí a odhalených či neznámych okolností.

LIBUŠA VAJDOVÁ
Ústav svetovej literatúry SAV
Slovenská republika